

УДК 16:510.627:[159.955-021.432:004]

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/3>**«ЕНХЕЙРИДІОН» З ПОЗИЦІЇ ФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ****Пенько Віктор Львович,**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0001-9975-4755
Researcher ID: PNI-1705-2026

Стаття присвячена темі практичної сторони логічного мислення. Ця тема була актуальною у попередні часи, залишається та залишатиметься такою в наш й наступні періоди історії людства. Сьогодні додає темі особливої цінності у зв'язку із посиленням можливостей «штучного інтелекту», якій однозначно становить та становитиме конкуренцію свідомості людини. «Штучний інтелект», з технічної активно переходить на, так звану, гуманітарну сферу людського буття, проявив свої можливості в музичному, літературному та образотворчому мистецтві, в офісній сфері тощо [1]. «Штучний інтелект» опановує й правоохоронний та судовий простір [2].

З одного боку це викликає певне захоплення, оскільки від марудної роботи звільняються сотні фахівців, які можуть прислужитись більш важливим справам, помітно прискорюються виробничі процеси, суттєво зменшується ймовірність технічної помилковості. Проте є й протилежне, сучасні цифрові програми «штучного інтелекту» будуються на логіці оптимізації процесу, натомість зовсім, або значною мірою не відображають моральні, емоційні, культурні й навіть мовні особливості соціальних відносин певних спільнот. Перелічене виконує функцію парадигми в свідомості, як окремих індивідів, так й певних сталих людських угруповань, формує зміст думок та поведінку будь-якої людини.

Історично, еволюційно сформовані парадигми не співпадають й певний час не співпадуть з недавно розробленими комп'ютерними програмами суспільного регулювання. Подібно тому, як індивід є протилежністю навіть своїй спільноті, а спільнота є протилежністю індивіду, так й будь-яка цифрова програма суспільного регулювання протистоятиме історично сформованій культурі кожного суспільного утворення.

З огляду на те, що загальне завжди в підсумку долає опір одиничного, яке існує в його рамках, в міру втрати тим своєї ідентичності, неважко прийти висновку, що тотальна діджиталізація переважить традиційні методи суспільного регулювання. Загальним в даному випадку є інформаційно-комп'ютерний простір, натомість, правнича інформація – одиничним. Це станеться в міру вдосконалення відповідних комп'ютерних програм, з одного боку та розмивання старих, традиційних методів у праві – з протилежного. В рамках правової системи загалом і правоохоронної, судової зокрема неминучою є їх часткова «дегуманізація». Тобто ще більша раціоналізація й формалізація, чим й без цього вирізняється право та правове мислення серед інших галузей людської діяльності.

Ключові слова: штучний інтелект, право, правова система, формальна логіка, закон тотожності, закон протилежності, закон виключеного третього, дихотомія, Епікет.

Penko Victor. "Encheiridium" from the perspective of formal logic

The article is devoted to the topic of the practical side of logical thinking. This topic was relevant in previous times, remains and will remain so in our and subsequent periods of human history. The present has given the topic a special value in connection with the strengthening of the capabilities of "artificial intelligence", which clearly constitutes and will constitute a competition for human consciousness. "Artificial intelligence", from the technical one is actively moving to the so-called humanitarian sphere of human existence, has shown its capabilities in musical, literary and visual arts, in the office sphere, etc. [1]. "Artificial intelligence" is also mastering the law enforcement and judicial space [2].

On the one hand, this is a certain admiration, since hundreds of specialists are freed from tedious work, who can serve more important matters, production processes are noticeably accelerated, and the probability of technical errors is significantly reduced. However, there

is also the opposite. Modern digital programs of "artificial intelligence" are built on the logic of process optimization, but do not at all, or to a large extent, reflect the moral, emotional, cultural and even linguistic features of social relations of certain communities. The above serves as a paradigm in the minds of both individual individuals and certain stable human groups, shaping the content of thoughts and behavior of any person. Historically, evolutionary paradigms do not coincide and will not coincide for some time with recently developed computer programs of social regulation. Just as the individual is the opposite even to his community and vice versa, and the community is the opposite of the individual, so any digital program of social regulation will oppose the historically formed culture of each community.

Given that the general always eventually overcomes the particular resistance within it, as the latter loses its identity, it is not difficult to conclude that total digitalization will prevail over traditional methods of social regulation. The general in this case is the information and computer space, while legal information is the particular. This will happen as the relevant computer programs improve, on the one hand, and the old, traditional methods in law are eroded, on the other. Within the framework of the legal system in general, law enforcement, and judicial in particular, their partial "dehumanization" is inevitable. That is, even greater rationalization and formalization, which already distinguishes law and legal thinking from other branches of human activity.

Key words: *artificial intelligence, law, legal system, formal logic, law of identity, law of opposites, law of the excluded middle, dichotomy, Epictetus.*

Постановка проблеми. Проблемою є ймовірність неконтрольованого відходу людства від базових критеріїв правової оцінки фактів діяльності людей, а саме «свобода» та «справедливість», на основі яких будувалось та розвивалось Європейське право. Очевидним є те, що зближення традиційного правового мислення з цифровою обробкою юридичних матеріалів має здійснюватися шляхом взаємного руху назустріч, коли правова наука розроблятиме власні методи формалізації матеріалів, які нині традиційно мають описовий характер, спираються на описовий (протокольний) метод, натомість комп'ютерні програми ускладнюються інформацією галузевого значення.

Рух від правової інформаційної традиції до комп'ютерного варіанту здійснюватиметься виробленням методів переведення описово-тлумачних текстів у формально логічні форми. Очевидним є й використання знань за межами класичної логіки. Звісно, що це потребуватиме певного досвіду, що можна випробувати на формалізації філософсько-релігійного тлумачення категорій «свобода» та «справедливість» будь-якого класичного філософського чи релігійного тексту.

Виклад основного матеріалу. Для прикладу може бути такий собі конспект «Бесід» давньогрецького філософа часів Римської імперії Епіктета, записаних й упорядкованих його учнем, істориком, державним діячем Флавієм Аріаном [3, с. 200].

Лаконічний виклад висловлювань Епіктета відомий під назвою «Енхейридїон». Вибір цього автора й твору не є випадковим. Епіктет: «... (близько 50 – близько 140 н.е) – давньогрецький філософ-стоїк. Епіктет – прізвисько раба, що перекладається з грецької мови як Придбаний. Справжнє ім'я філософа невідоме». [4] Філософ належав до пізньої школи грецьких стоїків, які зосереджувались на питаннях «етики і життєвої мудрості» [5, с. 166]. Щодо самих «стоїків», то філософ, математик Бертран Рассел в своїй книзі «Історія західної філософії» зазначає: «Сократ був у стоїків головним святим протягом усієї їхньої історії; його поведінка на суді, його відмова від утечі, його спокій перед лицем смерті, його твердження, що той, хто чинить несправедливо, завдає більшої кривди собі, ніж своїй жертві, – все це ідеально вписувалось в учення стоїків,...» [6, с. 221].

У цій статті йдеться не про творчий доробок Епіктета та його твір «Енхейридїон», як зразок світової чи зокрема античної філософської думки, чому присвячено чимало досліджень в контексті історії філософії, а про формально-логічний контекст вище зазначеного твору. Загалом етична тематика широко представлена у світовій художній літературі, філософії, а особливо – релігії. Елементи етики можна знайти в правових системах усіх часів, народів та політичних режимів. Досить згади основні постулати Природного

права. Можна з впевненістю стверджувати, що етичний критерій оцінювання між особистих, міжнародних, між соціальних відносини посідає мало не перше місце серед інших критеріїв суспільної дійсності, таких як політичний та економічний. До моралі апелювали ще до появи науки психологія. Тому не дивно, що повчання Епіктета вписані в етичні форми. Проте філософ належить до категорії мислителів, які не переказують загально відомі істини, натомість збирають їх в певні логічно оформлені конструкції, завдяки чому усі висновки не просто констатуються, а виводяться з попередніх фактів чи аргументів. Це до певної міри спрощує переклад висловлювань Епіктета з мови моралі на мову логіки.

Тезою вчення Епіктета є твердження щодо відокремленості суб'єктивної реальності, або індивідуальної свідомості кожної людини від усього, що перебуває за її межами. Звідси висновок: «людина обмежена у своїх можливостях впливати на зовнішню їй дійсність. В підпорядкуванні людині можуть бути лише її власні думки з приводу себе чи будь чого іншого, але не самі речі, які мають власну внутрішню природу, внутрішню логіку існування». «Э такі речі, що лежать у межах нашої сили і такі, що лежать поза межами нашої сили. У межах нашої сили лежать наш погляд, мета, бажання, почуття відрази – одним словом, усі справи, що є нашими власними справами. Поза межами нашої сили лежить тіло, власність, репутація, становище – одним словом, усі справи, що по правді не є нашими власними справами¹» [7, с. 43–44].

В даному фрагменті з формально-логічної точки зору йдеться про дихотомію, сторонами якої є спостерігач та те, що спостерігається: «Я – не-Я». Об'єкт спостерігання, яким би близьким та рідним не був, на переконання особи, не належить спостерігачу. Цей предмет, чи то рідна людина, чи стороннє іншородне явище, існують самостійно, в рамках своїх можливостей та природних особливостей.

Те саме можна сказати з приводу можливостей сторонніх свідомості людини речей: «Речей, що не залежать від нас,

не треба ані бажати, ані боятись. ... Треба досліджувати природу кожної речі, якою послуговуємося» [7, с. 44–45]. «Не-Я» є таким, володіючи своєю окремою сутністю, яка по різному може проявлятися у контактуванні, скажімо із «Я». Іншими словами «Я» і «не-Я» становлять різну предметну сутність, що можна осмислити в рамках логічного судження. А саме, в якому співвідношенні вони перебувають, або навпаки, ніяким чином не стосуються один одного. В разі виявленого співвідношення «не-Я» можна розглянути в якості Предиката (P), а «Я» – Суб'єкта (S). В реальному житті предикат «впливає» на (S) лише з пізнавальної, але не матеріальної чи фізичної точок зору. Скажімо, батько може ототожнювати себе зі своїми дітьми, але він не може наділити їх безсмертям або якостями, на які він розраховує [7, с. 45–46]. Ототожнення діє є лише в межах свідомості батька, тобто в межах його «Я».

Людина, яка не зважає на цей феномен схильна вдаватись до порушення логічного закону Тотожності – підміна тези. Натомість та, яка дотримується, приходить висновку: «я можу змінити свої думки з приводу об'єкту осмислення, але не сам об'єкт», оскільки «Я» та об'єкт (не-Я) не є тотожними. «Не захоплюйся ніякою досконалістю, яка не твоя. Якщо б кінь був захоплений і сказав: «Я гарний» – то це ще можна б стерпіти. Але, якщо ти захоплюєшся та кажеш: «Я маю гарного коня» – то знай, що захоплюєшся на рахунок заслуг коня. Бо що є твоє власне? Користування феноменом існування. Тому, коли ти є в гармонії з природою, щодо того, ти будеш захопленим дечим добрим на свій власний рахунок» [7, с. 47]. Іншими словами, володіти чимось гарним, не означає бути гарним. Навіть, в даному прикладі, краса та кінь не є рівнозначними поняттями. Кінь може покалічитись і втратити свою первинну красу, залишаючись при цьому конем. Кінь може загинути, його можуть продати і через це перестати бути власністю певної людини. Таким чином очевидним є те, що людина пов'язана з конем лише невідчуженим правом власності, яким володіє лише дана людина. Водночас кінь пов'язаний з красою лише в межах його тобто коня або в межах

¹ У наведених з Енхейридйону цитатах збережено правопис та стилістику даного українського видання цієї книги.

визнання людьми його краси, бо для якоїсь особи цей кінь відповідає її естетичним уподобанням, а для когось ні.

Таким чином ми зустрічаємось іще з однією темою логіки – співвідношення понять. В рамках поняття «власність», кінь належить людині. В рамках «природне явище» – природі. В рамках поняття «краса», кінь гарний, або ні, але в жодному з переліченого, кінь не є людиною, а людина конем. Кінь і людина є протилежними непорівняними поняттями, що можна позначити, як: «А – не-А». А тому й краса коня не переноситься на його власника.

Може бути або гарна людина, або гарний кінь. Навіть при всій своїй змістовній однозначності, краса не може бути одночасно конем та людиною. Якщо конем, то не людиною й навпаки. Іншими словами, маємо справу з логічним законом протилежності. В «Енхейридіоні» з приводу цього логічного принципу є наступна тирада: «У нашій поведінці слід відділяти тіло від душі, так як ніч від дня. Як речення: «Це день чи це ніч» – є зовсім оправдані, якщо розглядати їх роз'єднано, і не оправдані, якщо брати їх разом як цілість, ...» [7, с. 69].

Епіктет щоразу наголошує на перевазі природного над штучним з точки зору вирішального результату. Природність забезпечує сутність речей, завдяки якій людина, яка її усвідомлює, поводить себе правильно, не вдається до марнославства. Природність вимагає однозначності – так, або ні. Ніякої серединності, ніякого компромісу природного з неприродним, штучним, сформованим в суспільстві під впливом певних обставин. На думку філософа, вибір життєвого шляху людиною починається з усвідомлення базових цінностей, його висловлювання нагадують гасла, але які, по суті, спираються на класичні принципи логіки.

В продовження вище сказаному слід звернути увагу на категоричність цих висловлювань Епіктета. Фактично йдеться про застосування логічного закону Виключного третього. «Здаватися і бути ... пам'ятай, що це не легко одночасно держати свою волю в згоді з природою та зовнішніми явищами. А коли ти заглибишся в одному, з konieczности мусиш занедбати друге» [7, с. 50]. В даному випадку

автор схиляється на користь природності на противагу штучному. Це й не дивно, бо штучність в його розумінні позбавлена предметності та конкретності. Отже маємо протистояння, за оцінкою Епіктета, істини, тобто природності та хиби – штучності, що в площині самого факту протистояння двох абсолютних протилежностей є вираженням вище зазначеного закону – або «А», або «В», третього не дано.

Тема предметності мислення червоною ниткою проходить крізь увесь зміст «Енхейридіону», що можна побачити навіть в майже метафоричних за формою висловлюваннях. Стосується «Втрати пошани до власного ума» [7, с. 59], де робиться наголос на суттєвій відмінності та важливості розуму особи на перевазі його над її тілом. Суть людини є її розум, через який одна людина відрізняється від іншої і який визначає людину людиною. Тобто розум не є тілом і він в житті людини є важливішим за тіло. Бачимо натяк на клас понять, до якого належить індивідуальний розум та інший клас понять, який включає тіло. Загалом мова про понятійну та фізичну картини дійсності. Те, що, за звичною, не видається окремим, є таким на понятійному рівні. Фізично розум живе в тілі, живиться тілом, але за суттю, яку виражає поняття, не є тілом. Аналогічно: «Не називай себе філософом, але будь ним» [7, с. 72]. Бути філософом, на думку автора, це належати до певного класу людей, не йдеться про соціально-майнову різницю, який позначено окремим поняттям, зі своїм способом життя, світоглядом на противагу іншим, які позначені поняттям з іншим змістом.

Не менш переконливим є розмірковування з приводу адекватності самооцінки при спробі людини перейти в інший клас суспільних відносин: «Як треба перевіряти дію перед приступленням до неї» [7, с. 59–61]. За прикладом Епіктета. Людина пересічна і людина в спорті є різними людьми за способом життя та переслідуваних цілей. Дві різні суті в одній фізичній особі. Клас людини пересічної та клас спортсмена. Перша може жити як звикла, за усталеною схемою. Натомість людина спорту має зректись багато чого, притаманного життю пересічної людини. Людина, яка не усвідомлює цієї різниці –

не зможе досягнути омріяних результатів, в чому неважко переконатись на логічному понятійному рівні.

Наступним прикладом теми предметності є фрагмент «Міра обов'язків» [7, с. 61–62]. Він стосується моральних критеріїв ставлення сина до батька. Батько, в оцінці сина, як рідна людина й батько, як особа, яка може задовольняти або суперечити інтересам сина. Два різні класи понять. Клас понять – близька людина і паралельно клас – партнер чи навіть суперник. Очевидним є те, що поняття «суперник» та «близька людина» є непорівняними. Натомість поняття «батько», «син» є співвідносними». Якщо батько, то батько дитини, в даному випадку – сина. Якщо син, то син батька. Мислити інакше, означає ігнорувати логічну послідовність: «... припустім, що він поганий батько. Чи ж твій природний зв'язок відноситься до доброго батька? Ні, тільки до батька» [7, с. 62]. На основі такого логічного висновку будуються й відповідні етичні норми, правила та настанови.

В контексті цієї теми, питання співвідношення цілого і його частини. Частина несе в собі властивості цілого, проте має й певні відмінності, які забезпечують її окремішнє існування. Ситуація супідрядності понять, коли в рамках цілого існують поняття, що мають різний обсяг щодо один одного. «Справжнє почитання божества. ... суть побожності полягає в тому, щоб мати правильний погляд на богів як таких, що правлять світом справедливо та добре. ... Бо таким чином не будеш дошукуватися хиб у бога, ані не

будеш обвинувачувати їх, що не дбають про тебе» [7, с. 62–63]. Іншими словами, суть богів, змістом поняття «бог» за Епікетом є правити цілим світом, а не забезпечувати життя кожної окремої людини, очевидна різниця предметів осмислення. Увесь всесвіт та окрема людина, як частина цього всесвіту, який є цілим до частин. Боги, це всесвіт. Людина – підпорядкована всесвіту, є його частиною.

Продовженням цієї логічної закономірності є настанова стосовно ймовірної соціальної мобільності людини. Людині притаманно на її думку в будь-який час свого життя змінити його на краще, порівняно з тим що має. В прийняти іншого життя людина, керуючись емоціями, плутати свої бажання зі своїми можливостями, не враховувати, що «А не є В». «Не міняй своєї ролі. Якщо ти береш на себе роль, що понад твоєї сили, то гратимеш її погано, і покидаєш роль, що її ти був у силі виконати» [7, с. 69].

На підставі вище викладеного можна прийти висновку щодо можливості переведення філософсько-етичного твору Епікетета «Енхейридїон» на мову класичної логіки. Поза сумнівом при цьому втрачається художня та емоційна сторони цього твору, що відобразатиметься на його сприйнятті читачем, але не губитиметься його логічна сутність. Останнє може знайти своє продовження в законотворчій діяльності в рамках діджиталізація правової діяльності. Зокрема це стосується можливості формально-логічного відображення базових критеріїв права – «свобода», «справедливість».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Штучний інтелект може замінити офісні професії за півтора року – керівник з ШІ Microsoft. *Межа*. URL: <https://mezha.ua/news/microsoft-shi-mozhe-zaminiti-ofisni-profesiji-zapivtora-roku-308591/> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Штучний інтелект в судах: Федоров анонсував революційні зміни/ *InternetUA*. URL: <https://internetua.com/shtucsnii-intelekt-u-sudah-fedorov-anonsuvav-revoluciini-zmini> (дата звернення: 19.04.2026).
3. Філософський енциклопедичний словник : довідкове видання / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. Київ : [б. в.], 2002. 742 с.
4. Вікіпедія : стаття «Епікет» URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BF%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%82> (дата звернення: 19.04.2026).
5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1: Антична і середньовічна філософія. Львів : [б. в.], 1997. 456 с.
6. Рассел Бертран. Історія західної філософії. Київ : [б. в.], 1995. 759 с.
7. Епікет. Енхейридїон і фрагменти. Буенос-Айрес : [б. в.], 1976. 105 с.

REFERENCES:

8. Shtuchnyi intelekt mozhe zaminyty ofisni profesii za pivtora roku – kerivnyk z ShI Microsoft [Artificial intelligence can replace office professions in a year and a half – Microsoft AI head]. (n.d.). *Mezha*. Retrieved April 20, 2026, from: <https://mezha.ua/news/microsoft-shi-mozhe-zaminiti-ofisni-profesiji-za-pivtora-roku-308591/> [in Ukrainian].
9. Shtuchnyi intelekt v sudakh: Fedorov anonsuvav revoliutsiini zminy [Artificial intelligence in courts: Fedorov announced revolutionary changes]. (n.d.). *InternetUA*. Retrieved April 19, 2026, from: <https://internetua.com/shtucsni-intelekt-u-sudah-fedorov-anonsuvav-revoluaciini-zmini> [in Ukrainian].
10. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. (2002). NAN Ukrainy, Instytut filosofii im. H. Skovorody. Kyiv: [n.p.]. [in Ukrainian].
11. Vikipediia. (n.d.). Epiktet [Epictetus]. In Wikipedia. Retrieved April 19, 2026, from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BF%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%82> [in Ukrainian].
12. Tatarkevych, V. (1997). *Istoria filosofii*. Vol. 1: Antychna i serednovichna filosofia [History of philosophy. Vol. 1: Ancient and medieval philosophy]. Lviv: [n.p.]. [in Ukrainian].
13. Rassel, B. (1995). *Istoriia zakhidnoi filosofii* [History of Western philosophy]. Kyiv: [n.p.]. [in Ukrainian].
14. Epiktet. (1976). *Enkheiryridion i frahmenty* [Enchiridion and fragments]. Buenos-Ayres: [n.p.]. [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 11.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026